

NYELV ÉS TÁRSADALOM.

Le style, c'est l'homme.

Buffon.

A nyelv, vagy mondjuk szabatosabban, a beszéd a társadalomnak nem csak fontos, jeles, hanem éppen főeleme. Sőt ezzel sem szolgáltattuk ki neki kellőleg az igazságot. Mert a társadalom nem életelen vagy jegecedett eszme, hanem valódi élő lény, s ebben az érveréshez, akár a vérkeringéshez hasonlíthatjuk méltán a beszédet. Valamint amaz első és nélkülözhetetlen feltétele az egész test és (rangkülönbség nélkül) minden része életének, úgy ez is az a társadalom egészének, s minden, bármily csekély csoportjainak „kicsinyben“ és nagyban. Egy francia költő meséli, hogy négy jó barát attól tartva, hogy vitatkozásaik s olykori összeszólalkozásaik barátságukat veszélyeztetik, azt kérék és nyerék meg Jupitertől, hogy ezentúl mindenben egy véleménynyel legyenek. Kimenvén a templomból, szokásuk szerint egymás társaságában akarták tölteni az időt. Akarták, mondom, mert egyikök némi véleményét nyilvánítván, egyszerre három szájból hangzott reá az „úgy van!“ Ezzel persze a tárgy ki vala merítve, a beszélgetés fonala megszakadva. Majd a második barát kísérté meg a társalgás felelevenítését, hasonló eredménynyel. A többiek is csak úgy jártak, miből következtethetni, hogy a szándéklott időtöltésből, még időölés se lett, s az egyetértésből származó unalom azzal fenyegette őket, a mit az összezándorodás addig elé nem mívelt, u. m. barátságuk felbomlásával, és siettek kérni Jupitert, hogy méltóztassék visszavenni tőlük a társaságukat veszélyeztető adományát. Ez az alsó vége a dolognak, s a mese alkalmazását olvasóim elmeélére bízva, hadd szökjünk az elsőre. A nemzetközi ügyek igazításának — mondjuk, a diplomatiának — nemde a beszéd a csaknem mindenható eszköze? És csupán ennek ritkán történő sikertelensége vagy mellőzése —

jusson eszünkbe az emsi hátfordítás — esetében bömből belé a „királyok utolsó érve.“¹⁾ Említsem-e az állam ügyeit? Hiszen a „parlament“ név maga is a beszéd-től (parler) veszi eredetét. Ez az észrevétel a dolog derekára térít. Tudva van, hogy abban, a mit én tán nem egészen helyes, de azt hiszem, eléggé érthető kifejezéssel, közéleti társadalomnak nevezek, a francia egy, ha nem is megközelíthetetlen, de bizony eddigelé meg nem közelített magas polczon áll a mívelt világ nemzetei közt. Szintúgy utólérhetlenül közel álló viszonyban, szoros kapcsolatban van a francziáknál a nyelv a társadalommal.

Nem akarom ezeket az eszméket az ok és foganat rovatába illeszteni: azaz nem vizsgálom, a társadalom tökélye hozzá-e magával a beszédet, vagy imezé volt amazénak az eredménye. Az okozás (*causalitás*) mivolta általában véve a philosophia legkényesebb, megoldatlanabb kérdései egyike. Plátótól és Aristotelestől fogva — mondjuk — Spencer Herbertig soha egy bölcselelőnek sem sikerült kielégítő és feddhetetlen értelmezését állítani fel az okozás fogalmának. Nem is sikerülhetett, s a ki megkíséرتi, nem ismeri az emberi ismeret korlátait, s neki hiába élt és írta Kritikáját a königsbergi bölcselelő. A kategóriák értelmezése a lehetőségnek, noha más tekintetekből, azon a fókán áll, melyen a kör négyszegítése. És ha, feltéve, nem megengedve, tisztába hozta volna is valami rendkívüli ész az okozás elméletét, alkalmazása annyi bajjal, nehézséggel és bizonytalansággal járna, hogy az értelmezés birtoka csaknem haszontalanná válnék. Engem azonban sem nem a lehetetlenség, sem nem a nehézség tartóztat el a társadalom és nyelv közti viszony mélyebb fürkészésétől, hanem általában kerülni akarok minden speculatiót, minden elméletet s csupán csak a tények terén maradok, s véleményemnek, ha mondok, nem több, mint valószínűség tekintetét igénylem.

Tudvalevő tény az, hogy a nemzetközi érintkezések szaporodásával a francia nyelv gyorsan elterjedt az idegen népeknél. A mívelődés történelme okmányai továbbá azt is tény gyanánt sugallják nekünk, hogy a francia nyelvet elfogadó idegenek azzal kecsegtették magukat, hogy a francziák már akkor nagyon és mások felett előre haladott társadalma előnyeit is elsajátíthatják kisebb-nagyobb mértékben a nyelvökkel együtt. Ezek a tények bizonyságául szolgálnak

¹⁾ Ultima ratio regum.

annak, hogy a világ a francziák társadalma és nyelve közti szoros kapcsolatot széltiliben hitte. Nem is tagadhatni, hogy hiedelmének volt egy kis látatja.

Itt valaki figyeltet engem, hogy hát hiszen az angol nyelv még jobban el van terjedve, mint a francia a föld kerektségén s azt kérdi tőlem, hogy vajon az angol nyelvre és társadalomra nézve is azt a következtetést húzom-e, a mit a francziára?

Az ellenvetésül szolgálni akaró tény kétségtelen. Dileke angol útas nem régiben kerüle meg a földet, a hol csak lehetett szárazon utazva és sehol se hajtotta fejét nyugalomra, a hol az angol nyelv honos nem lett volna. Igenis, sokkal több és nagyobb terjedelmű helyen honos az, mint a francia, és én még sem húzom azt a következtetést belőle, a mit a francia nyelv elterjedéséből. A két tény közt ugyanis nevezetes, sőt voltaképpeni különbség létezik. Elsőben is, az angol nyelvet az angol szuronyok, az angol kereskedelmi irodák, az angol missionáriusok terjesztették; a francia mind ama járművek nélkül, maga erején terjedett el. Másodszor, az angol maga vitte magával, de magának is tartotta nagyrészt a nyelvét.

Ne tessék megütközni rajta, a mit utóbb mondék: egy igen szembeszökő példával világosítom. Canadát, a francziák volt gyarmatát, több mint száz év óta bírja az angol, s az átvételkor ott telepedve levő francziák maradékai mai napig sem angolosodtak el, hanem megtartották ősi nyelvöket. Most már lássuk ama második tény ellentétét, t. i. hogy a francia nyelvet az idegenek önként vették át és sajátították el csupa részvétekből. Igaz, hogy a francziák maguk szálították, mint diplomaták idegen földre, de nem tartották ám maguknak, hanem közös és közlekedő nyelvnek használták és használtatták.

Most már az a kérdés tolakodik előnkbe, hogy vajon mi tette oly kedvelté, oly kapóssá a szóban forgó nyelvet? Ha a kérdést megoldani törekszünk, azzal nem lépünk mi az oktatás tilos terére, hanem csak elemezünk, azaz bizonyos tény egészébe foglalt részlet-tényeket puhatolunk ki egyfelől azoknál, a kik elsajátítani igyekeztek a francia nyelvet, másfelől magában a nyelvben, vagyis ennek lényeges tulajdonságaiban.

A mi az elsőt illeti, azt a mint már meg vala mondva, abban a hiedelemben lejjük, hogy egyesek vagy nemzetek, ha a francia nyelvet honukba átültetik, ez magával viszi a francia társadalom

modorát is, mint egy honosított idegen növény szokta magával hozni a rajta élősködő lepkefajt. Ez nem minden ugyan, a mit le lehetnénk, de célunkra elég, s azért forduljunk a másik ágához a dolognak.

A kérdéses nyelv tulajdonait vizsgálva, a szép hangzatot bajosan számíthatjuk kedveltető elemei közé. V. Károlynak mesélik azt a nyilatkozatát, hogy ő az Istennel spanyolul, kedvesével olaszul, barátjával francziául, lovával németül szeret beszélni. Ez világosan hangzat szerinti osztályozás, melyben a franczia a harmadik fokot foglalja el aláfelé. És valóban sziszegése egyfelől, elvitázhatatlan, olykori darabossága más oldalról, s a mondatok végét felkapó hangsúlyozása nem olyan minőségek, hogy éppen kellemesen érintsék a fület. Előnyeit tehát szellemi tulajdonaiban kell hogy keressük, a milyeneket én két szép vonásában találok.

Egyik a szabatosság. Itt egy kissé meg kell állanunk, mert alkalmam van tapasztalni, hogy sokan — még iránytanítókat sem véve ki — a „szabatosságot“ a „szabályossággal“, legalább mint szavakat összevetik. Számot kell hát adnom, hogy mit értek az első alatt. Szabatos szerintem egy nyelv, hogy ha a beszélő magát az illető beszéd szokásához tartva világosan és éppen azt mondja, a mit akar, s egyzersmind az is, a kinek beszél, éppen azt érti; a melyben tehát a homály vagy kétértelműség nem csak stylus-elleni vétség, hanem egyenesen a nyelv törvényeit sértő hiba.

Ez a szabatosság a kiváló tulajdona a francziának, elannyira, hogy egy élő nyelv sem versenyezhet e tekintetben vele, nagy előnyére a társas közlekedésnek, melynek a homály, az értetlenség vagy éppen a félreértés bizonyára nagy ellensége. Gondolom, mindnyáján voltunk valaha abban a nemcsak unalmas, hanem éppen kellemetlen állapotban, hogy oly társaságba vetett alkalmilag a sors, melyben a beszélgetés előttünk nem ismeretes tárgyak és viszonyok körül forgott. Nem kíváncsi helyzet, úgy-é? Pedig csak a nem értés egyedül okozta kínos voltát. Van olyan ember, a ki a rejtvényoldásban nem gyönyörködik, mint a római úrhölgy nem állhatja az illatszert, de bizony senki sincs, a ki szüntelen és szakadatlan szeretne rejtvényt fejtegetni, mint sybarita nincs olyan, a ki örökösen illatgőzkörben kívánna élni. A fűszer is ingernek jó, de mindennapi eledelnek, tápláléknak egy batkát sem ér. A legkedvetlenebb bényomások egyikét okozza az olyan ember, a kiről soh'se tudjuk, tréfál-e vagy

valót beszél. Megfordítva nagyra kell becsülnünk azt a szabatos nyelvet, mely valóra is, tréfára, élczte is egész a szándékos félreértetésig (calembourg) alkalmas, de a melynek minden mondatánál tudjuk, hogy hányadán vagyunk vele. Ilyen pedig a franczia.

E tulajdonság előnye a társadalmi közlekedésre nézve oly szembetünők, hogy részletes fejtegetést nem igényelnek. Nem éppen oly világos a diplomatiához való viszonya, kivált ha eszünkbe jut a „nagy politikus“ értelmezése a közbeszédről, a mi, ha nem gondolatja, de gondolni hagyja azt, hogy a diplomata főfeladata a másik fél rászedése, mit a kétértelműség elésegíteni látszik. De biz ez veszélyes fegyver volna: szintoly alkalmas a vele élni, mint az ellenfélen ejteni sebet. A kétértelműség megszédítheti pillanatra a másik felet, de ez, ha magához tér, megfordítja a dolgot s az ámitót ejti vele kelepczébe. Még a sophismák közt is azok a legártatlanabbak és gyermekesebbek, melyek a kifejezések kétértelműségén vagy határozatlanságán alapszanak. A diplomatának hát világosan érdekében áll a szabatosság.

Magában is érdekes, de a később mondandókra nézve szükséges megemlítenünk egy pár fővonást, melyben a franczia nyelv szabatosága nyilatkozik, még pedig egyfelől a szavakban magukban, másfelől összefűzésökben.

A franczia szavakban, mint általános fővonás ragyog az értelmök, jelentésök határozott volta. Elismert tulajdonsága ez a franczia nyelvnek, s nincs szükség bizonyítgatnom. Elvégre nem is lehetne, mert az egész szótár, sőt összehasonlítás végett más nyelvek szótárai szavait kellene sorba fogunk. Lássuk hát inkább az ellene vethető tényeket.

A francziában igenis vannak homonymok (azon hangzatú, különböző jelentésű szavak) és vannak synonymok (rokon jelentésű, különböző hangzatú és alkatú szavak). Ide járulnak harmadszor azok, a melyeknek kétségtelenül két vagy több jelentésök is van.

A mi az első rendbelieket illeti, ezeket is csak a kimondásban lehetne összevéteni, min a leírás legott segít. De e nélkül is az oly szavak értelmei oly külön neműek, hogy félreértésök az adott kapcsolatban majdnem lehetetlen, s ha a mondó csakugyan azt akarná, calembourgot csinálna, azaz tréfát űzne.

A synonymokra nézve éppen abban áll a határozott szabatosság,

hogy nem cserélik fel gondatlanul egymással, hanem mindig a dolog adott vagy szándéklott valóságához illő árnyalatú kifejezéssel él a költő úgy, mint a próza-író s ezek közül könnyű tollú irodalmár éppen oly gondosan, oly figyelemmel, mint a komoly értekező.

Ezt az állítást persze egyenesen és positive megbizonyítani szint-oly végtelen feladat lenne, mint azt a tényt, a melyre nézve a szótárra hivatkozáim az imént. De negative igenis lehet egy pár érvet hozni fel támogatására. Egy irodalmi magyar lapot veszek a kezembe s első nyitásra ezeket olvasom: „nyirerdők *árja*“: mi lehet az az *ár*? De ez még nem elég, hanem az az „ár“ „*andalog*“ is! Ugyan ott a kikelet „*zsibong, forr, lángol, reszket*“! — Majd: „kigyult *mennyboltozat*“! — Tovább: „*csillagsugár* közt *hempelygő* fellegek“! — Tovább: „a tavasz viszfénye *ver* a lelkén“ a költőnek, a kinek 52 sorában díszlegnek az idézett gyöngyök. Ezeket bizony, ha elnyelte volna Cleopatra, nem kellett volna kigyók, hogy megmentsék Augustus boszúállásától.

No már, én fogadnék mindenben, a mitől megválni nem szeretnék, hogy nincs a francia társadalomban, akár irodalomban jártas oly ember, a ki az idézettekhez hasonló szörnyűségeket bármily dús tapasztalataiból kiszemelve elémutatni bírna. De bizony francia, tudományos vagy szépirodalmi egyület sem lelnénk, a mely békével eltűrné, hogy létezése főtárgyát nyelvelenes kifejezéssel gúnyolják ki szemtől szembe, mint eltúrte és túri a magyar történelmi társulat, hogy ezzel a felirattal emlegessék „... a magyar történelmi társulat.“ De biz' az is világos bénasága és bénítása a magyar nyelvérzéknek, hogy egy epochalis művet, melyet hazánk legtekintélyesebb nyelvészei szerkesztenek s akadémia támogatja kiadását: „Magyar történelmi szótár“-nak címezzenek.

Lássuk csak.

Tagadhatatlan tény az, hogy ezeket a szavakat: „történetből“, „történetesen“, „történet szerint“, a következő idegen szavakkal tol-mácsolják a szótárak: *τύχη, ἀπὸ τύχης, κατὰ τύχην*; *forte, fortuito, casu*; *zufällig*; *accidentellement, casuellement, fortuitement*; *accidentemente, per accidente, a sorte, a caso, fortuitamente*; *por suerte, al acaso, casualmente, fortuitamente, accidentalmente*; (szaporíthatnám még cseh, horvát, muszka szavakkal is, mint a melyek szintén a mindjárt következő inductiót támogatják.)

No már ha szabad, s azt hiszem, hogy szabad, a *derivativum* jelentéséből világos és kétségtelen *primitivum*-ára következtetni, az idegen nyelvekből idézett s idézhető, „történetes“, „történetből“, „történet szerint“ szavaknak megfelelő kifejezések azt a következtetést nem csak megengedik, hanem kifogástalanságát bizonyítják, és nem hiszem, hogy találkozók magyar nyelvész, a ki azon következtetést a magyarban is alkalmazhatónak, érvényesnek ne ismerné el. Annál fogva azt is el kell ismerniök, hogy a szóba vett magyar derivativumok primitivuma történet azt teszi, a mit *τύχη*; — casus, accidens; — accident, cas fortuit, hasard, — caso, accidente (olasz és spanyol). Igen de ezeknek egyike sem jelent „historiát“, a mely: 1. = történetek, események sora; 2. = azoknak elbeszélése. És így a „történet“ synonymái: *eset*, *esemény* sem jelentenek „historiát.“ Bizony, bizony, az a ki a „történet“-et „historia“ értelmében először kezdte használni, vagy léhaságot követett, vagy tudatlanságot árult el és minden esetben vakmerő volt. És mégis legio a száma vak követőinek, a min a szokás és divat óriási hatalmát tekintve, nem csodálkozom. Akkor sem csodálkoztam, a mikor — t. i. ezelőtt 40 esztendővel — egy ma már nem élő tekintélyes írónkkal beszélgetve, a „történet“ szó helytelen használata ellen dohogtam, s ő azzal mentette, hogy nem et ül is *Geschichte* mind eseményt, mind történetek sorát (tehát historiát) jelent. Erre én elhallgattam s a további vitatás bennem rekedt. Pedig kettőt felelhettem volna neki. Először azt, a mivel gyermekkoromban az apám, mikor mások példájára hivatkoztam, nem egyszer czáfolt meg: „Ha látod, hogy más a kútba ugrik, te is belé ugrol?“ Másodszor azt, hogy valamint a derivativum értelméből a primitivuméra, úgy ezéből is amazéra lehet következtetni, és ha ebben bízva egy nyelvünket tanulgató német azt tudva, hogy történet = *Geschichte*, ezeket: „történetesen“, „történetből“, „történet szerint“ először látva így fordítná = *geschichtlich*, *aus Geschichte*, nemde kinevetnők? Pedig „*mutato nomine de nobis fabula narratur*.“ De úgy látom, nagy sajnálatomra, hogy most sem késő mondani, a mit elmulasztottam. Másfelől azonban vigasztalódom, midőn tapasztalom, hogy akad egy-egy írónk, a ki a kárhoztatott ferdeséget belátva, kikerüli; meg azt is, hogy újabb szótárnokaink a *Geschichte* = történet, és történet = *Geschichte* párosításokat kiküszöbölték.

Gondolom, megelégtették már fecsegésemet olvasóim, de talán

mégis megengedik, hogy a francia és a magyar közti még egy el-
lentétre kérjem ki figyelmüket.

A XIV. Lajos korában kitisztált és végképp megállandósítottnak
vélt nyelv írói szintoly elszigetelve tartották magukat a *patoistól*, a
„paraszt nyelvtől,” a tájszolástól, mint a társadalomban az úri rend
a polgárságtól. És ez az állapot a XVII. százban is megmaradt vál-
tozatlanúl. Korunk francia írója ellenben a nyelv addigelé perhor-
rescált hinárjából, mint Vergilius Ennius szemeteiből, szedeget gyöngy-
szemeket stylusa gazdagítására. Nálunk is van erre példa, de egy
tetemes különbséggel. A *patois*-tól szót vagy szólamot kölcsönző
francia vagy az illető táj szülöttje és neveltje, vagy húzamosan for-
gott azon a vidéken, vagy pedig olyan pajtásaitól tanulja el az illető
kifejezést. Minden esetre megbizonyosodik, hogy ezt honi jelentésé-
ben használja. Mi könnyebben bánunk el a dologgal. A magyar író,
ha nem az illető vidékből való, vagy onnan korán eltávozott s idővel
anyanyelve sajátságait elfeledte, a kölcsönzendő szó vagy szólam
valódi jelentésének nem jár gondosan utána, vagy ha jár, adatait
nem biztos forrásból meríti, a minek az az eredménye, hogy a hami-
san használt kifejezés miatt, ha a mondat értelme attól függ, az egész
mondat az olvasó előtt, a ki először látja, értetlen lesz, az illető vi-
dékbeli pedig félre, olykor ellenkezőleg érti.

Az történt nevezetesen az irodalom nyelvébe bévelt s igen
gyakran olvasott két szóval: „daczos” és „szigorú.”

Az elsőbbre ráfogták, hogy jelentése konok, makacs, fejcs (Bal-
lagi); szilaj, ellenszegülő (M. Ny. Sz.); *obstinatus*, *trotzig* (M. Tört.
Sz.). Már pedig a székely nép szájában pl. a „daczos ló” „büszke”
„fejét fennhordó” egyébaránt nem „erkölcsös” lovat jelent. Hamisabb
értelemváltoztatást gondolni is alig lehet. De lássuk, mit mondanak
még hozzá a M. Ny. Sz. szerkesztői, a kik bona fide elfogadják a
„daczos”-nak hamisan tulajdonított értelmet: „DACZOS”... Átv.
ért. a mennyiben a daczos gögösen fel szokta magát fújni. „kövér,
vastag.” Az így jellemzett „szokást” és a felfuvalkodásnak egyfelől
a makacskodással, másfelől a kövérséggel való synonymágát ta-
gadva, csak azt jegyzem meg, hogy az idézett szerkesztőknek kellett
némi sejtelmöknek lenni, hogy a „daczos” nétalán éppen „gögös”-t
jelent, és az őket gondosabb fürkészésre készthette volna, de nem
vetettek ügyet reá, a mi megrovást érdemel, de még keményebbet a

M. Tört. Sz. szerkesztői, a kik „*contumax*“-al latinizálják s „*trotzig*“-gal németizálják önféjűleg a „daczos“-t, hivatkozván Heltai krónikájának következő helyére: „Egy néhányan a datzos urak közzül megtanoltanak engemet ő királyokat becsülení, látván, hogy tégedet olyan főembert és rokonomat nem kiméllettelek meg.“

A hely Mátyás királynak Szilágyihoz írt leveléből van véve, melyben mentegeti magát, hogy a gubernatort elfogatta volt.

Annak, a ki ezt a helyet kiszemelte, olvasnia kellett az előbbieken, hogy bizonyos „urak irigységből elleneztek vala az ő választását“, de azt is, hogy „azok is hozzá hajlánek.“ (Kr. 113. l.) Olvasnia kellett, hogy „a Nádor-ispán az ő nemes voltaért kívánja vala a Királyi Birodalmat . . . de ő és Uylaki Miklós . . . eszekben vevén a Király elmejét, kétségbe esének az ő reményekben.“ Lehet-e ezekből „*contumaciat*“ olvasni ki? De nyílt ellenszegülésről sincs szó. A pártosok ugyan „alattomban esztekelik vala a Császárt, hogy vetné ki az oláh inast a birodalomból“, s midőn Frigyes császár sereget küldött Magyarországra, Uylaki Miklós azt 3000 fővel szaporította; de Mátyás levelet és békítő követeket küldvén, mind Uylaki, mind Zsigmond gróf „mind a kettő meghajla,“ sőt az utóbbi seregével együtt Mátyás hadnagyához, Nagy Simonhoz csatlakozván, „megverék a németet.“

Mindezekből láthatják vala a szótári czikk szerkesztői, hogy Mátyás k. a „daczos urak“ alatt *contumax* v. *trotzig* urakat nem érthetett, de igenis gőgösöket, a kik őt eleinte „becsülení nem akarták“, ő pedig, mint nem különben Heltai írja: „a tisztesség kívánásban meghágja vala a czélt.“

Szintoly kevésbé szükség *contumaciter*-t gondolni a „daczosan“ alatt, a második idézetben: „Mikoron Mátyás Király mégis datzosan felelne . . .“ t. i. Lászlónak, Kazimir fiának, a ki Mátyástól a Csehország-, Morva- és Silesia-beli lefoglalt birtokokat „könyörögve“ kérte vissza, mire Mátyás azt felelte hidegen, hogy igenis visszaadja, ha megfizetik neki a 400 ezer arany forintot. Ebben mutatkozhatik büszkeség, de „*contumacia*“ alig. A „datzosan“-t e helyt „*arroganter*“-rel latinizálhatni.

Az előbbiekből önként következik, hogy a derivativumból vont primitivum „dacz“ sem tehet „csökönkösséget, ellenszegülést (M. Ny. Sz.), sem *contumaciat*, *Trotz*-ot (M. Tört. Sz.). Egyébaránt ez a szó

nem létezik sem az élő nyelvben, sem a nyelvújítás előtti irodalomban. A Tört. Sz. szerkesztői csak egy kétes példát idéznek, azt is kérdő jellel gyanúsítva. A „*Trotz*“ jelentést ők is a „daczos“-ból következtették, még pedig, mint a fölebbiekből kitetszik, szintoly hibásan, mint hebehurgyán.

A mondottak óhajtott következménye az volna, hogy ez a kedvelt szólam is: „ennek s ennek a daczára,“ kénytelen lenne pusztulni; a mi egyfelől a szokás rabjainak, másfelől a németesség öntudatlan jobbágyainak nagy keserűségére szolgálna. Ezeknek vigasztalásul azt ajánlom, kölcsönözzék el a némettől a *Trotz* eredeti alakját és mondják, mint eleink ez előtti néhány nemzedékkel tették: „ennek s ennek a truczczára.“ Így legalább nem hamisítják meg a tájshozólást, se nem pofozzák anya- (helyesebben: anyai) nyelvünket.

Lépünk a második példához.

Hogy a „daczos“ miképp kapta a megvitatott hamis értelmezést, azt valamennyire megfoghatni, ha meggondoljuk egyfelől, miképp értelmezi *Heinsius* a szótárában a „*Trotz*“ szót, t. i. oly bátor megtagadásnak, bátor ellenszegülésnek, a mely valakinek igazi vagy képzelte joga érzésén és ereje érzésén alapszik és gyakran nyilvánul megvető taglejtések által¹⁾; másfelől, hogy azt B. Szabó D. „kényes, pajkos“ szavakkal magyarázza. De az a *saltomortule*, melyet a M. Ny. Sz. szerkesztői a „szigorú“-val tétetnek, hajmeresztő! Első jelentésének ugyanis ezeket írják: „szűkölködő, szorult állapotú, nyomorú, sanyarú, hitvány, sovány“ és 2-diknak rögtön ezeket: „Erkölcseileg szoros fegyelemtartó; ... kötelességeihez s jogaihoz pontosan és tágitás nélkül ragaszkodó.“ Az ember alig hiszen a szemének, hogy két ily merőben különböző összeférhetetlen jelentést azonegy szónak tulajdonítva lát. A rejtvényt az fejtí meg, hogy a szótár szerkesztői első értelmezéseket szótárakból kölcsönözték, a másodikat pedig a „szigorú“ szónak az irodalomban divatozó jelentéséből merítették. Ámde a szótárak koránt sem mindig megbízható kútfejek s jelen esetben éppen nem. Molnár A. a „sanyarú“-t és „szigorú“-t összezevarva mind a dettőt *moestus*, *afflictus*, *amarulentus* latin szavakkal tolmácsolja, a miben két szarvas hibát követ el. Egyik az, hogy a

¹⁾ „Muthige Verweigerung, muthiger Widerstand, der sich auf das Gefühl seines wahren oder vermeintlichen Rechtes und auf das Gefühl seiner Kräfte gründet, und sich oft durch verachtende Geberden ankündigt.“

két magyar szónak a világért sem azonegy az értelme; a másik, hogy egyik sem azt jelenti, a mit az idézett latin szavak, a melyeket Páriz P. és Bod P. is meghagytak. Ellenben Sándor I. „Toldalék a deák-magyar szókönyvhöz“ című művében (1808.) a „sanyarú“ igazi jelentését rehabilitálta és igen helyesen fejezte ki: *severus, durus, austerus, rigidus, acerbus, asper*“, a mire mellékesen mondva a magyar szónak a „fanyar“-ral való rokonsága is mutat. A „szigorú“-t pedig, úgy látszik, a nevezett szótárnokok mindenike csak amúgy halálomból ismerte s a *moestus* stb. értelmet egyenesen csak ráfogta és íróink mohón felkapták, de eredetét se egyikök, sem másikuk nem kutatta. El kell mondanom hát, hogy „szigorú“ sűrűn használt tájszó a székeleyknél és azt teszi: hitvány, sovány és általában azt, a mit a székelynépnyelvben nem létező „silány“ alatt értünk közönségesen. Így tolmácsolta B. Szabó D. is „Kisdéd Szótárában“ (1792. Diószegi és Fazekas a „Füvészkönyv“-ükben „keskeny“, „vékony“ synonymával toldva a „hitvány“ stb. értelmet, a *Veronica* növény-nemet „Szigoráll“-nak, azaz „szigorú“ vagy „keskeny állú“-nak nevezték; minthogy virágpártájának alsó hasábjá (állá) a többieknél szemebetünőleg keskenyebb.¹⁾

Tessék következtetni eme népdalból is:

Árva csaján: koszu
Mért vagy ojan szomoru?
Hogyne volnék szomoru,
Elhagyott egy szigoru!

¹⁾ „Szigoráll“ czikkben a M. Ny. Szótárában a következő badarságokat olvashatni:

(*Veronica* magyar) „neve talán am. szigoruan áll.“ *Ignotum per ignotius!* A ki nem érti, mi a „szigoráll“, az idézett magyarázathól még kevésbé fogja érteni. De idéetlen és valótlan is az elemzés. Mert „szigoruan“ hallatlan s értelmetlen szó; és ha (szerk. szerint) azt teszi: „szigoruan“, van-e értelme annak, hogy növénynek „virága és füzerei szigoruan állanak“? Aztán áll a „szigoráll“-ban nem am. *stat*; hanem am. *mentum*, mint D. és F. ő maguk magyarázzák a könyvükben. Esetlen az az ítélete is a M. Ny. Sz. szerkesztőinek, hogy „D. és F. a legmerészeab nyelvújítók voltak.“ És mért? Mivel írják „igeteket is főnevekül használták.“ De hisz’ a nem újság, hanem oly régi eljárás, mint a nyelv maga és más nyelvekben is megvan. Magyarban v. ő. fagy (Frost) és fagy (es gefriert); fog (Zahn) és fog (greift); gyak (Dolch) és gyak (sticht); lak (Wohnung) és lakik (wohnt); les (Hinterhalt) és les (lauert); nyom (Eindruck) és nyom (drückt); ör (Hüter) és őriz (hütet); sir (Grab) és sir (weint); tör (Dolch) és tör (bricht); zár (Schloss) és zár (schliesst).

Jól tudom, hogy „kiáltó szó lesz a pusztában“, de kötelességemnek tartom elmondani azt az ajánlatomat, hogy legyen írónk lelkében erősebb a logika s az igazságszeretet, mint a szokás és előítélet, hogy ne éljenek a „szigorú“ szóval és származékaival az ezeknek tudatlanságból tulajdonított hamis értelemben, hanem állítsák vissza helyükbe a mai stylusban kiküszöböltnek látszó „sanyarú“-t és származékait imígy:

<i>Severus, austerus,</i>	{	„szigorú“ helyett „sanyarú.“
<i>rigidus, streny</i>		
<i>severitas, asperitas,</i>	{	„szigor“ helyett „sanyar.“
<i>duritia, Strenge</i>		
<i>rigorosum:</i>		„szigorlat“ helyett „sanyarlat.“

Dixi et salvari animam meam.

BRASSAI.*)

*) Néhány megjegyzéssel tartozom. Legelőször is meg kell említenem, hogy egy kis változtatást engedtem meg magamnak. A nagytudományú szerző ugyanis a *nyelv* szót *nyelű*-nek és bizonyos ragok előtt *nyel*-nek szokta írni és írta ebben a dolgozatában is; én azonban e formák helyébe mindenütt *nyelv*-et tettem, abból a bizonyításra nem szoruló egyszerű okból, hogy a nyelvet ez idő szerint országszerzte *nyelv*-nek híják, nem pedig *nyelű*-nek, a hogy évszázadokkal ezelőtt mondták. A ki *nyelv* helyett *nyelű*-t akar írni, annak *hamu, tanít, fordul* helyett is *chomur*-ot, *tanojt*-ot, *fordólt*-t kell írnia, ha következetes akar lenni. De ne akarjuk visszafelé fordítani az idő kerekét! A *történet* szóra nézve a Nyelvőr XVI. k. 264. és 265. lapján elmondottakra utalom a t olvasót. A *dacz* szóra nézve v. ö. Nyelvőr XVII. k. 420. l.: „*Dacz*. A Királyhágón túl használatban van e szó, s annyit tesz mint: ellenszegülés, makacszkodás, visszatörés. Horváth János. Hajdu megye alsó részében használják. Így: „Büszke daczczal van tele.“ Kunsági B.“ A *sanyar* főnévre nézve csak annyit jegyzek meg, hogy ép oly hibásan van elvonva a *sanyarú*-ból, mint a *szigor* a *szigorú*-ból. A *sanyarlat* (hogy egyebet ne mondjak róla) ép oly szükségtelen szó, mint a helytelen képzésű *szigorlat*; beérhetjük a *vizsgálat* szóval is.

A szerkesztő.